

University of Groningen

Veranderingen in houdingen van Nederlanders ten opzichte van de Europese Unie

Huijts, Tim; Graaf, Nan Dirk de

Published in:
Mens & Maatschappij

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2007

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Huijts, T., & Graaf, N. D. D. (2007). Veranderingen in houdingen van Nederlanders ten opzichte van de Europese Unie. *Mens & Maatschappij*, 82(3), 205.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Veranderingen in houdingen van Nederlanders ten opzichte van de Europese Unie

Tim Huijts en Nan Dirk de Graaf^f

Summary

Changes in Dutch attitudes towards the European Union

For decades, the Dutch were seen as relatively positive towards the European Union. However, in 2005 a majority of the Dutch population voted against the proposed European Constitution. Therefore, in this article we examine to what extent the Dutch 'no' marks a sudden change in attitudes, or is merely a manifestation of a gradual trend that started at an earlier stage of the European integration process. We raise the question to what extent attitudes towards the European Union have changed in the Netherlands, and further ask to what extent these changes can be attributed to characteristics of the context and the life course. We derive hypotheses from theories on the influence of birth cohort, societal context and life course on attitude changes. In order to test these hypotheses, we employ Eurobarometersurveys of 1973 to 2004, as well as additional data at the contextual level. Our findings suggest that in the Netherlands attitudes towards the European Union have become more negative since the early nineties, after becoming more positive in the preceding years. While characteristics of the birth cohort and the life course do not account for these changes, the development towards more political integration seems to provide an interesting explanation. However, even after adding respondents' characteristics at the individual level to our models, variance in attitudes towards the European Union is hardly explained. Even though differences between social groups exist, attitudes towards the European Union seem to be largely unexplained.

1. Achtergrond en probleemstelling

Decennia lang hebben Nederlanders bekend gestaan als relatief positief ten opzichte van de Europese Unie. Ook in de rest van de wereld bestond het beeld dat er in Nederland in sterkere mate dan in andere Europese landen sprake was van consensus over het belang van Europese eenwording. Groot was dan ook de schok, in binnen- én buitenland, toen op 1 juni 2005 door middel van een referendum de meerderheid van de Nederlanders tegen de Europese grondwet stemde: 38,5 procent van de stemmers was vóór, en 61,5 procent was tegen deze grondwet, die van belang werd geacht voor de toekomst van de Europese Unie. Plotseling bleek de

Nederlandse bevolking lang niet meer zo positief te zijn over de Europese eenwording als lange tijd verondersteld werd. Het is echter maar de vraag of hier sprake is van een plotselinge ommekeer in de houdingen van de Nederlanders ten opzichte van de Europese Unie. Er is reden om aan te nemen dat het Nederlandse 'nee' tegen de Europese grondwet slechts de eerste duidelijke manifestatie is van een langzaam gegroeide ontevredenheid over de wijze waarop de Europese eenwording voortschrijdt. Zo zijn Nederlanders zich vanaf het eind van de jaren tachtig langzaam minder Europeaan gaan voelen (Duchesne & Frogner, 1995), en blijken ze relatief weinig voordelen te zien in de afspraken uit het Verdrag van Maastricht uit 1992 (Dalton & Eichenberg, 1993). Met andere woorden: het afwijzen van de Europese grondwet door een Nederlandse meerderheid is wellicht minder schokkend wanneer we een blik werpen op veranderingen in de houdingen van Nederlanders ten opzichte van de Europese Unie, en het tijdstip en de determinanten van deze veranderingen.

In eerdere onderzoeken onder burgers van alle lidstaten van de Europese Unie is reeds getracht om algemene trends in houdingen ten opzichte van de Europese Unie in kaart te brengen. Wessels (1995) constateert een algemene trend naar een meer positieve houding ten opzichte van de Europese Unie. Ook Kaase en Newton (1995) en Inglehart (1977) stellen dat er in het algemeen sprake is van een toename van de publieke steun voor de Europese eenwording. Zij merken hierbij echter wel op dat deze stijging in de nieuwe lidstaten sterker is dan in de oorspronkelijke zes leden. Inglehart en Reif (1991) zijn voorzichtiger: zij concluderen dat de publieke steun voor de Europese integratie in de jaren zeventig en tachtig min of meer stabiel was. Niedermayer (1991) spreekt van drie fasen in de ontwikkeling van publieke steun voor de Europese integratie onder de bevolking van de lidstaten: een lichte daling van de steun aan het eind van de jaren zeventig, een behoorlijke stijging aan het begin van de jaren tachtig en twijfels gevolgd door een daling vanaf het eind van de jaren tachtig. Ook in een recentere onderzoek wordt een trend naar meer euroscepticisme in de jaren negentig gesignaleerd (Taggart, 1998). In dit onderzoek zal opnieuw bekeken worden in hoeverre houdingen ten opzichte van de Europese Unie veranderd zijn. In tegenstelling tot het eerdere onderzoek op dit gebied zullen we ons specifiek richten op de Nederlandse bevolking. Aldus kan de eerste onderzoeksvraag geformuleerd worden: *In hoeverre zijn houdingen van Nederlanders ten opzichte van de Europese Unie veranderd sinds de jaren zeventig?*

Naast het beschrijven van veranderingen in houdingen ten opzichte van de Europese Unie is er in eerder onderzoek regelmatig gezocht naar verklaringen voor deze trends. Veruit de meeste auteurs zochten deze verklaringen voor veranderingen in de houding ten opzichte van de Europese eenwording in gebeurtenissen op samenlevingsniveau. Zo wordt in enkele studies gesteld dat de steun voor de Europese Unie in tijden van verkiezingen voor het Europees Parlement duidelijk sterker is dan in de periodes tussen verkiezingen (Deflem & Pampel, 1996; Gabel & Palmer, 1995). Daarnaast worden enkele stappen in het Europese integratieproces regelmatig aangedragen als verklaring voor trendbreuken. Vooral het opstellen van de Europese Akte in 1986 wordt gebruikt als verklaring voor de plotselinge daling van de steun aan de Europese Unie aan het eind van de jaren tachtig. De sterke nadruk die door deze akte op politieke integratie kwam te liggen zou de oorzaak zijn van het negatiever worden van de houdingen

ten opzichte van de Europese eenwording (Buch & Hansen, 2002; Duchesne & Frogner, 1995; Gabel, 1998a; Gabel, 1998b). Anderen concluderen dat pas het Verdrag van Maastricht in 1992 een omkering van de trend naar meer positieve attitudes ten opzichte van de Europese Unie tot gevolg gehad heeft (Deflem & Pampel, 1996; Kaase & Newton, 1995; Taggart, 1998). Voorts zijn er auteurs die, al dan niet impliciet, vaststellen dat niet zozeer concrete gebeurtenissen, maar vooral graduele veranderingen op economisch gebied bijgedragen hebben aan het veranderen van attitudes ten opzichte van de Europese Unie (Anderson & Reichert, 1996; Hewstone, 1986; Inglehart & Reif, 1991; Kaase & Newton, 1995; Mahler, Taylor & Wozniak, 2000). We kunnen stellen dat zowel de auteurs die verklaringen voor veranderingen in houdingen ten opzichte van de Europese Unie zoeken in concrete gebeurtenissen als de auteurs die deze trends toeschrijven aan graduele economische ontwikkelingen de veranderingen in houdingen ten opzichte van de Europese Unie verklaren met behulp van periodegebonden macrofactoren, ofwel *periode-effecten* (Glenn, 1977).

In een aantal studies worden verklaringen voor veranderingen in houdingen ten opzichte van de Europese Unie echter niet gezocht in deze periode-effecten, maar in processen van generatievervanging. Het idee hierachter is dat houdingen met name veranderen doordat oudere generaties vervangen worden door jongere, en dat verschillen tussen generaties wat betreft de sociale context waarin ze opgegroeid zijn, ertoe leiden dat verschillende generaties op verschillende wijze maatschappelijke ontwikkelingen beoordelen. Inglehart (1977) vindt globaal dat mensen positiever zijn in hun houdingen ten opzichte van de Europese Unie naarmate ze tot jongere generaties behoren, vanwege het in toenemende mate kosmopolitische wereldbeeld waarin mensen opgroeien (Inglehart, 1977). Aangezien verklaringen voor attitudeveranderingen hier vooral gezocht worden in de invloed van het geboortecohort waarin mensen zijn opgegroeid, zal er, in navolging van Glenn (1977), in het vervolg van dit onderzoek ook wel gesproken worden van *cohorteffecten*.

Tot slot is het mogelijk dat de vergrijzing van de West-Europese bevolking een verklaring geeft voor veranderingen in houdingen ten opzichte van de Europese Unie. In dit geval zouden er verschillen in attitudes bestaan tussen ouderen en jongeren, die echter niet ontstaan zijn door verschillende ervaringen in de socialisatiefase, maar door het ouder worden op zich: het is mogelijk dat de houding van mensen verandert naarmate ze ouder worden en bepaalde levenservaring krijgen (zoals trouwen, het krijgen van kinderen, het overlijden van ouders). Aangezien deze redenering ervan uitgaat dat niet de invloed van het cohort waarin mensen opgegroeid zijn, maar de invloed van de ervaringen gedurende de levensloop van mensen bepalend is voor attitudes, zullen we in de rest van dit onderzoek ook wel spreken van *leeftijd- of levensloopeffecten* (Glenn, 1977). Vreemd genoeg is er in eerder onderzoek nauwelijks rekening gehouden met deze mogelijkheid. Slechts Deflem en Pampel (1996) impliceren dat ervaringen die bij het ouder worden komen kijken ertoe bijdragen dat ouderen en jongeren verschillen waar het gaat om houdingen ten opzichte van de Europese Unie.

In al deze onderzoeken worden veranderingen in houdingen ten opzichte van de Europese Unie dus verklaard door periode-, cohort- of leeftijdeffecten. Probleem is echter dat in geen van de eerdere studies rekening gehouden wordt met alle drie de soorten effecten. Dat het van

belang is om dit wel te doen blijkt uit het feit dat leeftijd, geboortecohort en huidige periode volledig afhankelijk van elkaar zijn (Glenn, 1977). Trendvragen vereisen dynamische antwoorden; cohort-, leeftijd- én periode-effecten moeten dan ook betrokken worden bij de verklaring van veranderingen in houdingen ten opzichte van de Europese Unie. Verder zullen wij in dit artikel tot een inhoudelijke interpretatie komen door periode-, cohort- en leeftijdeffecten ook daadwerkelijk met inhoudelijke indicatoren te meten. Aldus kan de tweede onderzoeksvraag van deze studie geformuleerd worden: *In welke mate worden veranderingen in houdingen van Nederlanders ten opzichte van de Europese Unie verklaard door cohort-, periode- en leeftijdeffecten?*

2. Theorie en hypothesen

2.1 Cohortverklaringen

Cohortverklaringen schrijven veranderingen in houdingen ten opzichte van de Europese Unie toe aan verschillen in de maatschappelijke context waarin verschillende geboortecohorten opgegroeid zijn (Inglehart, 1977; Inglehart, 1990). Veranderingen in houdingen worden volgens deze verklaringen veroorzaakt doordat oude geboortecohorten vervangen worden door jonge geboortecohorten, die opgegroeid zijn in een andere maatschappelijke context, en er dus ook andere houdingen ten opzichte van de Europese Unie op na zullen houden.

We beginnen met een verklaring die de rol van de Tweede Wereldoorlog centraal stelt. Deze luidt dat mensen die de Tweede Wereldoorlog meegemaakt hebben door de verschrikkingen van de oorlog sterker overtuigd zijn van het nut van samenwerking op Europees niveau dan mensen die de Tweede Wereldoorlog niet meegemaakt hebben (Anderson & Reichert, 1996; Deflem & Pampel, 1996). Het voorkomen van een nieuwe wereldoorlog en het brengen van duurzame vrede op het Europese continent behoorden tot de voornaamste doeleinden van de vroegste Europese samenwerkingsverbanden aan het begin van de jaren vijftig (Kapteyn, 1998; Mikkeli, 1996). We veronderstellen dan ook dat oorlogservaring en de wens om nieuwe conflicten te voorkomen maakt dat mensen die de Tweede Wereldoorlog meegemaakt hebben positiever ten opzichte van de Europese Unie zijn in hun attitudes dan mensen die deze oorlog niet meegemaakt hebben. Deze verwachting impliceert dat de houdingen van Nederlanders ten opzichte van de Europese Unie de afgelopen decennia negatiever geworden zijn. Immers, in toenemende mate worden mensen die de Tweede Wereldoorlog meegemaakt hebben vervangen door jongere generaties die geen oorlogservaring hebben. Mensen die positief ten opzichte van de Europese Unie zijn worden zo vervangen door mensen die, door hun gebrek aan oorlogservaringen, minder van het belang van Europese samenwerking overtuigd zijn. De bijbehorende hypothese luidt:

H1: Mensen die de Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt zijn positiever ten opzichte van de Europese Unie dan mensen die de Tweede Wereldoorlog niet meegemaakt hebben.

Daarnaast verwachten we dat economische voordelen van Europese samenwerking voor Nederland tijdens de socialisatiefase een rol spelen. Mensen vormen hun attitudes in de periode wanneer ze opgroeien, zodat hun houdingen blijvend onder invloed staan van de maatschappelijke, en dus ook de economische, context van de periode waarin ze gesocialiseerd zijn (Inglehart, 1977; Inglehart, 1990). We verwachten dat de houding ten opzichte van de Europese Unie negatiever is naarmate de opbrengsten uit handel met andere lidstaten tijdens de socialisatiefase lager waren; immers, indien mensen opgroeien in een samenleving die nauwelijks direct nut van de Europese Unie ervaart (bijvoorbeeld in de vorm van opbrengsten uit handel met andere lidstaten die mogelijk is geworden dankzij de toenemende mate van Europese samenwerking) zullen ze minder overtuigd zijn van het belang van de Europese Unie dan wanneer ze socialiseren in een samenleving die, dankzij de Europese eenwording, veel opbrengsten uit handel met andere lidstaten kan genereren. Dit alles leidt tot de formulering van de volgende hypothese:

H2: De houding ten opzichte van de Europese Unie is negatiever naarmate er tijdens de socialisatiefase minder opbrengsten uit handel met andere lidstaten van de Europese Unie waren.

2.2 Periodeverklaringen

In periodeverklaringen staat de maatschappelijke context tijdens het moment van ondervraging centraal. Een assumptie bij periode-effecten is altijd dat de recente context waarin mensen leven invloed heeft op hun gedragingen en houdingen. Hierbij is voor elke context een specifieke hypothese nodig die assumpties bevat over de wijze waarop de context attitudes beïnvloedt. Allereerst is het aannemelijk dat enkele concrete gebeurtenissen hebben bijgedragen tot veranderingen in houdingen ten opzichte van de Europese Unie. In eerdere onderzoeken worden twee gebeurtenissen rond de Europese Unie herhaaldelijk aangemerkt als bepalend voor de houding van burgers ten opzichte van de Europese Unie: het opstellen van de Europese Akte in 1986 en het Verdrag van Maastricht in 1992 (Dalton & Eichenberg, 1993; Deflem & Pampel, 1996; Duchesne & Frogner, 1995; Gabel, 1998a; Gabel, 1998b; Kaase & Newton, 1995; Taggart, 1998). Bij het opstellen van de Europese Akte in 1986 werden in feite de belangrijkste afspraken gemaakt voor verdere stappen in het Europese integratieproces (Kapteyn, 1998; Mikkeli, 1996; Noël, 1991); kort door de bocht vormde het Verdrag van Maastricht in 1992 slechts een formele bekrachtiging van de in 1986 gemaakte afspraken. De vraag is echter door welke van de beide gebeurtenissen de burgers zich lieten beïnvloeden wat betreft hun attitudes ten opzichte van de Europese eenwording. Het is mogelijk dat de bevolking zich reeds in 1986, bij het opstellen van de Europese Akte, bewust was van de gevolgen voor het Europese integratieproces. Misschien is het echter waarschijnlijker dat pas het Verdrag van Maastricht in 1992, toen de veranderingen in de aard van de Europese samenwerking niet slechts bekrachtigd werden maar ook dichterbij waren dan in 1986, heeft geleid tot veranderingen in de attitudes ten opzichte van de Europese Unie. Meer concreet verwachten we dat houdingen ten opzichte van

de Europese eenwording negatiever geworden zijn na zowel het opstellen van de Europese Akte als het Verdrag van Maastricht. Immers, het is aannemelijk dat de verschuiving van economische naar politieke integratie op Europees gebied, waar beide gebeurtenissen mijlpalen in vormen, voor veel burgers te ver ging en te veel ingreep in de nationale soevereiniteit. Op deze wijze biedt de maatschappelijke context een verklaring voor veranderingen in houdingen ten opzichte van de Europese Unie. Deze verklaringen kunnen vertaald worden in de volgende hypothesen:

H3a: De houding ten opzichte van de Europese Unie is negatiever geworden na het opstellen van de Europese Akte in 1986.

H3b: De houding ten opzichte van de Europese Unie is negatiever geworden na het Verdrag van Maastricht in 1992.

Naast gebeurtenissen met betrekking tot de Europese Unie zelf kunnen ook andere internationale politieke gebeurtenissen bijdragen aan veranderingen in houdingen ten opzichte van de Europese Unie. Hierbij valt vooral te denken aan de val van het IJzeren Gordijn in 1989. Doordat hiermee de door veel West-Europese burgers waargenomen dreiging van het communisme verdween werden er vraagtekens gezet bij de legitimiteit van de bestaande Europese samenwerkingsverbanden; de gedachtegang hierachter is dat door het verdwijnen van oorlogsdreiging de Europese Unie minder noodzakelijk is geworden, en een van de duidelijk positieve functies van de Europese eenwording (namelijk het vormen van een sterke gemeenschap tegenover het Oostblok) verdwenen is (Niedermayer, 1995). Met andere woorden: het verdwijnen van de communistische dreiging heeft er, zo kan beredeneerd worden, toe bijgedragen dat burgers na 1989 minder positief zijn gaan denken over de Europese Unie. Over deze rol van de geopolitieke context in de houdingen ten opzichte van de Europese Unie formuleren we de volgende hypothese:

H4: De houding ten opzichte van de Europese Unie is negatiever geworden na de val van het IJzeren Gordijn in 1989.

Een herhaaldelijk terugkerende gebeurtenis die een rol zou kunnen spelen in het veranderen van houdingen ten opzichte van de Europese Unie is de verkiezing van leden voor het Europees Parlement. Het is aannemelijk dat houdingen ten opzichte van de Europese Unie rond verkiezingen voor het Europees Parlement positiever zijn dan in de periodes tussen verkiezingen (Deflem & Pampel, 1996; Gabel & Palmer, 1995). Immers, rond deze verkiezingen is er meer aandacht voor de Europese Unie, en wordt er vanuit Brussel meer moeite gedaan om de Europese eenwording te propageren. Deze zienswijze zou een verklaring kunnen bieden voor een patroon van redelijk stabiele houdingen ten opzichte van de Europese Unie, met telkens positieve uitschieters wanneer er Europese verkiezingen plaatsvinden. We spreken dan ook de verwachting uit dat verkiezingen voor het Europees Parlement een verklaring vanuit de maatschappelijke context bieden voor veranderingen in houdingen ten opzichte van de Europese Unie. Deze verwachting leidt tot de formulering van de volgende hypothese:

H5: De houding ten opzichte van de Europese Unie is positiever in periodes rond verkiezingen voor het Europees Parlement.

Naast deze aanwijsbare, concrete gebeurtenissen kunnen ook meer geleidelijke ontwikkelingen in de maatschappelijke context aangewezen worden die een verklaring bieden voor veranderingen in houdingen ten opzichte van de Europese Unie. Hierbij valt met name te denken aan macro-economische factoren. We verwachten dat vooral de mate van werkloosheid, de hoogte van de inflatie en de opbrengsten uit handel met andere lidstaten relevante economische factoren zijn voor de beïnvloeding van attitudes ten opzichte van de Europese Unie: immers, mensen zullen een hoge werkloosheid en een sterke inflatie niet slechts wijten aan de nationale overheid, maar ook aan de Europese samenwerkingsverbanden, en een gebrek aan opbrengsten uit handel met andere lidstaten zal de vraag oproepen wat nu daadwerkelijk het nut is van de Europese eenwording. We stellen dat met name de verandering in de werkloosheid, de inflatie en de opbrengsten uit handel met andere lidstaten ten opzichte van het jaar ervoor bepaalt in hoeverre houdingen ten opzichte van de Europese Unie veranderen door toedoen van de maatschappelijke context. Immers: mensen baseren zich bij de evaluatie van de economische situatie op het moment van ondervraging vermoedelijk eerder op de verbetering of verslechtering van de economische situatie ten opzichte van een eerder tijdstip (zoals, bijvoorbeeld, een jaar voor het moment van ondervraging) dan op de situatie op het moment van ondervraging zelf. We veronderstellen dan ook dat de verandering van de werkloosheid, de inflatie en de opbrengsten uit handel met andere lidstaten ten opzichte van het jaar voor het moment van ondervraging een verklaring bieden voor veranderingen in houdingen ten opzichte van de Europese Unie (Bosch & Newton, 1995; Kaase & Newton, 1995; Kuechler, 1991; Mahler, Taylor & Wozniak, 2000). In het geval van constant toenemende groei van opbrengsten uit handel met andere lidstaten zal dit bijvoorbeeld inhouden dat de houding ten opzichte van de Europese Unie, door toedoen van de economische context, de afgelopen decennia steeds positiever geworden is. De hierboven uiteengezette redenering omtrent economische periodeverklaringen kan vertaald worden in de volgende hypothesen:

H6a: De houding ten opzichte van de Europese Unie is negatiever naarmate de werkloosheid op het moment van ondervraging hoger is ten opzichte van het jaar ervoor.

H6b: De houding ten opzichte van de Europese Unie is negatiever naarmate de inflatie op het moment van ondervraging hoger is ten opzichte van het jaar ervoor.

H6c: De houding ten opzichte van de Europese Unie is negatiever naarmate er op het moment van ondervraging minder opbrengsten uit handel met andere lidstaten van de Europese Unie zijn ten opzichte van het jaar ervoor.

2.3 Levensloopverklaringen

Bij levensloopverklaringen gaat het om verklaringen die verschillen tussen individuen in attitudes ten opzichte van de Europese Unie toeschrijven aan de mate waarin mensen over levenservaring beschikken. Immers, het is legitiem om te veronderstellen dat de invloed van levenservaring op de houding ten opzichte van de Europese Unie zich met name zal uiten in de mate van verantwoordelijkheid die mensen hebben, bijvoorbeeld door het hebben van een partner of kinderen. We verwachten dat het hebben van verantwoordelijkheden in het leven zich zal uiten in een sterkere ondersteuning van organisaties als de Europese Unie; mensen met verantwoordelijkheid voor partners of kinderen zullen sterker aangesproken worden door zowel de politieke (het voorkomen van conflicten) als economische (het met het oog op de toekomst versterken van de positie van Europa op de wereldmarkt) doeleinden van de Europese Unie dan mensen zonder verantwoordelijkheden, en dus als het ware meer baat hebben bij de Europese eenwording (Deflem & Pampel, 1996). We verwachten dus dat mensen die gehuwd (geweest) zijn en mensen die kinderen hebben meer steun uiten voor de Europese eenwording dan respectievelijk alleenstaanden en mensen zonder kinderen. Dit leidt tot de formulering van de volgende hypothesen:

H7a: Gehuwden, gescheiden mensen en verweduwen zijn positiever ten opzichte van de Europese Unie dan alleenstaanden.

H7b: Mensen met kinderen zijn positiever ten opzichte van de Europese Unie dan mensen zonder kinderen.

3. Data en operationalisering

3.1 Data

In deze studie maken we gebruik van diverse databronnen. Het grootste deel van de gegevens die we hanteren is afkomstig uit de Eurobarometersurveys die sinds het begin van de jaren zeventig in opdracht van de Europese Commissie ten minste twee keer per jaar uitgevoerd worden. De Eurobarometersurveys die tussen 1970 en 2002 gehouden zijn (86 surveys in totaal), zijn door andere onderzoekers reeds samengevoegd in de zogenaamde ‘Mannheim Eurobarometer Trend File 1970-2002’ (Schmitt & Scholz, 2005). In dit bestand zijn 105 variabelen opgenomen die in de diverse Eurobarometersurveys herhaaldelijk gebruikt zijn. Om ook meer recente gegevens in ons onderzoek te kunnen betrekken hebben we aan dit bestand data uit de vijf Eurobarometersurveys toegevoegd die na de samenstelling van de Trend File uitgevoerd zijn, waarvan de gegevens reeds voor iedereen beschikbaar zijn. Hierbij hebben we ons beperkt tot het toevoegen van die variabelen die ook al in de Trend File voorhanden waren. In een aantal in dit trendbestand opgenomen Eurobarometersurveys zijn ofwel geen vragen gesteld aan de respondenten over hun houding ten opzichte van de Europese Unie, ofwel is hun exacte leeftijd

niet voorhanden. Wij zijn van mening dat beide zaken essentieel zijn in deze studie: wanneer een survey geen informatie bevat over de exacte leeftijd van mensen of hun houding ten opzichte van de Europese Unie achten we dit survey ongeschikt om in deze studie te gebruiken. Eurobarometersurveys die niet over deze informatie beschikken zijn uit het nieuwe trendbestand verwijderd. Op deze wijze houden we een trendbestand over waarin gegevens uit 71 Eurobarometersurveys opgenomen zijn, en hebben we de beschikking over data uit ieder jaar tussen 1973 en 2004 (met uitzondering van 1974). Dit resulteert in een totaal van 72.887 respondenten. Dit uiteindelijke databestand zullen we in het vervolg het 'Eurobarometer Trendbestand 1973-2004' noemen.

Om over data over de macro-economische situatie op het moment van ondervraging en tijdens de socialisatiefase te kunnen beschikken hebben we twee bronnen geraadpleegd. Allereerst hebben we inflatiecijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) gebruikt (CBS, 2006). Ook beschikt het CBS over bruikbare gegevens met betrekking tot opbrengsten uit handel van Nederland met andere lidstaten van de Europese Unie. Om de werkloosheidscijfers te bepalen is gebruikgemaakt van gegevens van de Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD, 2006).

3.2 Operationalisering

De *houding ten opzichte van de Europese Unie* is gemeten door respondenten te vragen in hoeverre ze het lidmaatschap van Nederland van de Europese Unie ondersteunen. Er waren drie antwoordmogelijkheden: 'het lidmaatschap van Nederland van de Europese Unie is een slechte zaak' (0), 'het is goed noch slecht' (1) en 'het lidmaatschap is een goede zaak' (2). Wellicht roept de keuze voor deze meting van de afhankelijke variabele vragen op. Immers, vormt deze invulling van de afhankelijke variabele wel een valide meting van de houding ten opzichte van de Europese Unie? Ons antwoord op deze vraag is tweeledig. Allereerst hebben we te maken met een praktisch probleem: de vraag naar de mening over het Nederlandse lidmaatschap van de Europese Unie was de enige meting van de houding ten opzichte van de Europese Unie in de data die in alle door ons gebruikte jaargangen gehanteerd is. Keuze voor een andere invulling van de afhankelijke variabele zou er dus toe geleid hebben dat diverse jaargangen niet in deze studie meegenomen hadden kunnen worden. Daarnaast denken we dat deze invulling van de afhankelijke variabele juist inhoudelijk ook een sterke meting van de houding ten opzichte van de Europese Unie vormt. Immers, mensen zullen vragen over de wenselijkheid van de Europese eenwording in het algemeen waarschijnlijk eerder positief beantwoorden, aangezien dit mensen minder direct raakt dan het lidmaatschap van Nederland van de Europese Unie. Anders gezegd: de vraag naar de houding ten opzichte van het lidmaatschap van Nederland van de Europese Unie vormt een sterke meting van de houding ten opzichte van de Europese Unie in het algemeen, aangezien het lidmaatschap van Nederland voor Nederlanders veel dichterbij en veel minder abstract is dan het Europese integratieproces in brede zin. Latente weerstand tegen de Europese Unie die onder de oppervlakte zou blijven bij metingen van steun voor de Europese eenwording in het algemeen zal wel eerder naar boven komen wanneer we mensen vragen naar

hun mening over het feit dat Nederland lid is van dit samenwerkingsverband, een feit waar mensen in het dagelijks leven meer mee geconfronteerd zullen worden dan met de Europese eenwording in het algemeen.

Om te meten of mensen *al dan niet de Tweede Wereldoorlog bewust meegemaakt hebben* gaan we ervan uit dat mensen die vóór 1940 geboren zijn de oorlog ten minste deels bewust ervaren zullen hebben. Zo zal zelfs iemand die in 1939 geboren is op zijn minst de laatste oorlogsmaanden in 1945 bewust ondergaan hebben. We hebben dus besloten om er bij mensen die vóór 1940 geboren zijn van uit te gaan dat ze de Tweede Wereldoorlog bewust meegemaakt hebben, en bij mensen die in 1940 of later geboren zijn dat ze de Tweede Wereldoorlog niet bewust meegemaakt hebben. De eerste groep krijgt de waarde 1 op deze variabele, de tweede groep de waarde 0. Vervolgens bekijken we *de opbrengsten van Nederland uit handel met andere lidstaten van de Europese Unie* (hier gedefinieerd als de waarde van de uitvoer naar andere lidstaten van de Europese Unie in miljarden euro's, gecorrigeerd voor inflatie). Omdat de socialisatiefase meerdere jaren bestrijkt is ervoor gekozen om telkens te kijken naar de handelsopbrengsten toen de respondent 12 jaar oud was. Immers, deze leeftijd ligt min of meer in het midden van de socialisatiefase. Helaas beschikken we niet over gegevens voor alle geboortejaren: de voor inflatie gecorrigeerde gegevens over handelsopbrengsten gaan terug tot 1963 (toen mensen geboren in 1951 12 jaar oud waren). Dit heeft tot gevolg dat mensen met een geldige waarde voor deze indicator allemaal de Tweede Wereldoorlog niet bewust meegemaakt hebben, hetgeen ertoe leidt dat het onmogelijk is om beide kenmerken simultaan in analysemodellen op te nemen.

De *macro-economische situatie op het moment van ondervraging* meten we met drie indicatoren: de werkloosheid (in procenten van de totale beroepsbevolking), de inflatie en de opbrengsten van Nederland uit handel met andere lidstaten van de Europese Unie (hier gedefinieerd als de waarde van de uitvoer naar andere lidstaten van de Europese Unie in miljarden euro's, gecorrigeerd voor inflatie). We kijken naar absolute verschillen in werkloosheid, inflatie en opbrengsten uit handel met andere lidstaten ten opzichte van de Europese Unie ten opzichte van een jaar eerder. Hiervoor nemen we aan dat mensen de huidige situatie evalueren aan de hand van een eerder tijdstip. Voorts kijken we naar de operationalisering van het *al dan niet plaatsvinden van het moment van ondervraging na diverse gebeurtenissen*. We gaan voor alle respondenten na of ze ondervraagd zijn voor of na respectievelijk het opstellen van de Europese Akte in 1986, de val van het IJzeren Gordijn in 1989 en het Verdrag van Maastricht in 1992. Als respondenten voor één van deze gebeurtenissen ondervraagd zijn krijgen ze voor deze gebeurtenis de waarde 0, en indien ze na deze gebeurtenis ondervraagd zijn krijgen ze de waarde 1. Ook meten we of er *al dan niet verkiezingen voor het Europees Parlement waren in het jaar waarin de respondenten ondervraagd zijn*. Tot dusverre zijn er zes keer verkiezingen voor het Europees Parlement gehouden: in 1979, in 1984, in 1989, in 1994, in 1999 en in 2004. Wanneer respondenten in één van deze jaren ondervraagd zijn kennen we ze de waarde 1 toe voor deze variabele. Respondenten die in andere meetjaren ondervraagd zijn krijgen de waarde 0.

We bepalen of mensen *al dan niet gehuwd (geweest) zijn* door te vragen naar de burgerlijke staat van mensen. Onder mensen die gehuwd zijn of gehuwd geweest zijn worden ook mensen die samenwonen, mensen die gescheiden zijn en mensen die verweduwd zijn gerekend.

Ongehuwden die nooit gehuwd geweest zijn krijgen de waarde 0 toegekend, gehuwden en ongehuwden die wel eerder gehuwd geweest zijn de waarde 1. Ook het *al dan niet hebben van kinderen* wordt gemeten door twee categorieën te onderscheiden: mensen zonder kinderen (0) en mensen met kinderen (1). We moeten hierbij nog vermelden dat het gaat om kinderen jonger dan 16 jaar; van eventuele kinderen boven deze leeftijd beschikken we helaas niet over gegevens.

Tot slot houden we rekening met een aantal sociale achtergrondkenmerken die in eerdere studies invloed bleken uit te oefenen op houdingen ten opzichte van de Europese Unie (Anderson & Reichert, 1996; Gabel, 1998a; Mahler, Taylor & Wozniak, 2000). Op deze wijze voorkomen we dat veranderingen in de bevolkingssamenstelling door ons ten onrechte als contexteffect geïnterpreteerd worden. We kijken naar de urbanisatiegraad van de plaats waar respondenten wonen, het al dan niet wonen in een grensprovincie, het opleidingsniveau (gemeten als de leeftijd bij het verlaten van het onderwijs), de beroepsstatus (variërend van handarbeider (0) tot manager (5)), het inkomen, of respondenten boer van beroep zijn (immers, boeren hebben direct belang bij de landbouwsubsidies die door de Europese Unie verstrekt worden), het al dan niet religieus zijn en het geslacht van de respondenten.

4. Analyse en resultaten

4.1 Analysetechniek

Om de door ons geformuleerde hypothesen te toetsen hebben we lineaire multiniveau-analyses uitgevoerd. De keuze voor deze analysevorm behoeft enige verklaring. Allereerst hebben we immers te maken met een scheef verdeelde afhankelijke variabele. Aangezien een van de assumpties van lineaire regressie-analyse is dat de errortermen normaal verdeeld dienen te zijn zou het wellicht meer voor de hand liggen om te kiezen voor een analysemethode waarmee niet-lineaire effecten geschat kunnen worden, zoals logistische regressie-analyse. Om rekening te houden met de scheefheid van de afhankelijke variabele en toch zo min mogelijk informatie te verliezen hebben we ordinaal logistische regressie-analyses proberen uit te voeren. Het uitvoeren van deze analyses binnen een multiniveau-structuur bleek echter onmogelijk vanwege de grootte van de datamatrix. Daarom hebben we ervoor gekozen om lineaire regressie-analyses uit te voeren.² De keuze voor multiniveau-analyse in plaats van normale multi-pele regressie-analyse is bepaald vanwege het feit dat een clustering van respondenten tot onderschatting van standaardfouten kan leiden. We onderscheiden twee analyseniveaus: meetjaren en individuen. Op deze wijze houden we er rekening mee dat individuen geclusterd zijn in meetjaren.³ Overigens geldt voor alle in deze paragraaf gepresenteerde regressietabellen dat de diverse regressiemodellen onderling vergelijkbaar zijn; voor elke tabel zijn slechts die respondenten geselecteerd die een geldige waarde kennen voor alle in de tabel opgenomen variabelen. Dit is van belang, aangezien we herhaaldelijk na willen gaan in hoeverre een effect stand houdt wanneer we rekening houden met andere variabelen.

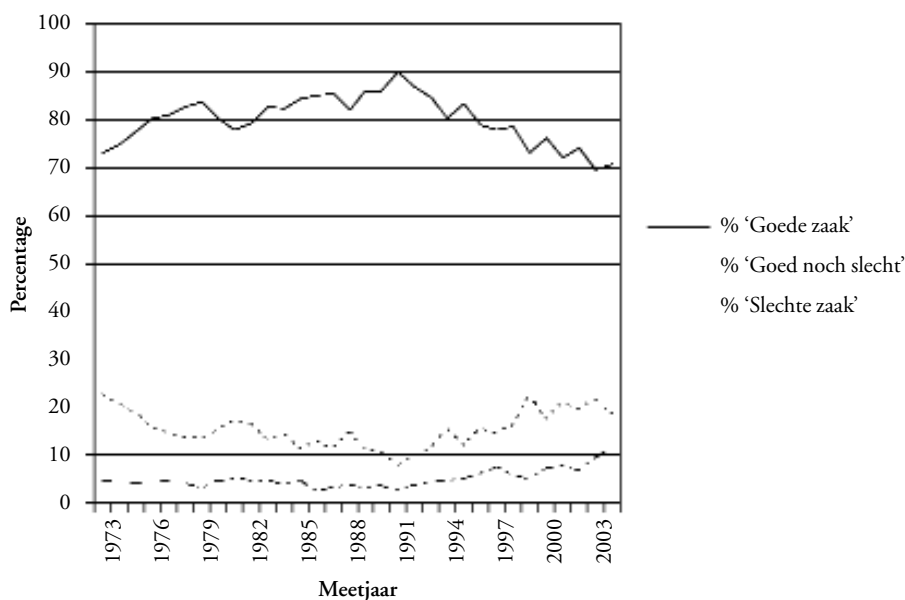
We zullen stapsgewijs te werk gaan: eerst schatten we een model zonder predictoren. Op grond hiervan kan de variantie op beide analyseniveaus (jaar van meting en individuele respondent) bepaald worden, zodat bij toevoeging van predictoren in latere analysemodellen vastgesteld kan worden in hoeverre elk van deze predictoren bijdraagt tot een verklaring van deze variantie. Vervolgens voegen we individuele achtergrondkenmerken en cohortkenmerken aan het model toe, om na te gaan in hoeverre variantie in houdingen ten opzichte van de Europese Unie toegeschreven kan worden aan compositie-effecten en cohorteffecten. Voorts schatten we een model waarin we rekening houden met levensloopeffecten, om ten slotte ook periodekenmerken aan het model toe te voegen. Op deze wijze zal duidelijk blijken in welke mate de maatschappelijk context op het moment van ondervraging naast de individuele achtergrond van respondenten een rol speelt bij de verklaring van variantie in houdingen ten opzichte van de Europese Unie. We zullen deze procedure twee keer moeten toepassen, omdat we de twee cohortkenmerken onmogelijk simultaan in één analysemodel op kunnen nemen (gegevens over handelsopbrengsten tijdens de socialisatiefase zijn immers niet bekend voor mensen die de Tweede Wereldoorlog bewust meegemaakt hebben).

4.2 Resultaten

Alvorens de resultaten van de lineaire multiniveau-analyses te bespreken bekijken we figuur 1, waarin algemene trends in houdingen ten opzichte van de Europese Unie weergegeven zijn. We zien dat er tot het begin van de jaren negentig een groeiend aandeel van de Nederlandse bevolking positief was over het lidmaatschap van Nederland van de Europese Unie, en dat er sindsdien sprake is van een dalende trend. Het percentage mensen dat het goed noch slecht vindt dat Nederland lid van de Europese Unie is blijkt juist afgenomen te zijn tot het begin van de jaren negentig, om vervolgens licht te stijgen. Het relatieve aantal Nederlanders dat het Nederlandse lidmaatschap van de Europese Unie een slechte zaak vindt bleef in de jaren zeventig en tachtig vrijwel constant, om vervolgens in de jaren negentig toe te nemen. Er lijkt dus sprake te zijn van een 'omslagpunt' van houdingen ten opzichte van de Europese Unie aan het begin van de jaren negentig.

De resultaten van de analyses waarin het al dan niet meegemaakt hebben van de Tweede Wereldoorlog als cohortkenmerk gehanteerd wordt zijn weergegeven in tabel 1. Het lege model (model A) laat zien dat variantie in houdingen ten opzichte van de Europese Unie vooral op individueel niveau aanwezig is, en slechts in zeer beperkte mate op jaarniveau; de intraklasse-correlatie bedraagt slechts $0,002/0,241 = 0,008$. Vervolgens zien we in model B dat, rekening houdend met de sociale achtergrond van de respondent, het al dan niet meegemaakt hebben van de Tweede Wereldoorlog een negatieve invloed heeft op de houding ten opzichte van de Europese Unie. Kortom: het meemaken van deze oorlog blijkt tot minder steun voor de Europese Unie te leiden, en niet tot meer steun zoals we verwachtten. H1, waarin gesteld werd dat mensen die de Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt positiever zijn ten opzichte van de Europese Unie dan mensen die de Tweede Wereldoorlog niet meegemaakt hebben, wordt op grond van onze resultaten niet ondersteund.

Figuur 1: Houding ten opzichte van het lidmaatschap van Nederland van de EU, per meetjaar



BRON: Eurobarometer Trendbestand 1973-2004, 2006

In model C zien we dat zowel het al dan niet gehuwd of gehuwd geweest zijn als het al dan niet hebben van kinderen jonger dan 16 jaar geen significante invloed heeft op de houding ten opzichte van de Europese Unie, indien we rekening houden met de sociale achtergrond van mensen. H7a en H7b worden beide niet ondersteund: zowel gehuwd of gehuwd geweest zijn als het hebben van kinderen jonger dan 16 jaar leidt niet tot een positievere houding ten opzichte van de Europese Unie, zoals we verwachtten. Ook leert de vergelijking tussen model B en model C dat levensloopkenmerken niet in staat zijn om de invloed van de diverse sociale achtergrondkenmerken en het cohortkenmerk op houdingen ten opzichte van de Europese Unie te verklaren: de parameters blijven allemaal nagenoeg hetzelfde na controle voor levensloopkenmerken. We concluderen dan ook dat levensloopkenmerken geen belangrijke rol spelen bij de vorming van houdingen ten opzichte van de Europese Unie.

In model D kunnen we zien dat het effect van het opstellen van de Europese Akte op houdingen ten opzichte van de Europese eenwording niet significant is. De val van het IJzeren Gordijn en het Verdrag van Maastricht hebben wel invloed op attitudes ten opzichte van de Europese Unie: na de val van het IJzeren Gordijn zijn houdingen ten opzichte van de Europese eenwording positiever, en na het Verdrag van Maastricht juist negatiever geworden. We stellen dan ook vast dat H3a niet wordt ondersteund: de houding ten opzichte van de Europese Unie is niet negatiever geworden na het opstellen van de Europese Akte in 1986. H3b vindt daarentegen ondersteuning: de houding ten opzichte van de Europese Unie is inderdaad negatiever

Tabel 1: Resultaten van multiniveau-analyses voor de invloed van cohortkenmerken, sociale achtergrondkenmerken, levensloopkenmerken en periodekenmerken op de mate van steun voor de Europese Unie; al dan niet meegemaakt hebben van de Tweede Wereldoorlog als cohortkenmerk

	Model A		Model B		Model C		Model D	
	B	S.E.	B	S.E.	B	S.E.	B	S.E.
Intercept	1,785***	0,011	1,568***	0,018	1,581***	0,019	1,609***	0,021
<i>Cohortkenmerk</i>								
Tweede Wereldoorlog meegemaakt			-0,028***	0,008	-0,026**	0,009	-0,027**	0,009
<i>Sociale achtergrondkenmerken</i>								
Urbanisatiegraad			0,002	0,002	0,002	0,002	0,002	0,002
Grensprovincie			0,022***	0,007	0,023***	0,007	0,023***	0,007
Opleidingsniveau			0,015***	0,001	0,015***	0,001	0,015***	0,001
Beroepsstatus			0,010***	0,003	0,010***	0,003	0,010***	0,003
Niet werkend			0,039**	0,013	0,040**	0,013	0,041***	0,013
Inkomen			0,015***	0,001	0,016***	0,001	0,016***	0,001
Werkzaam als boer			0,010	0,034	0,010	0,034	0,010	0,034
Religieus			0,045***	0,007	0,045***	0,007	0,045***	0,007
Vrouw			0,013*	0,007	0,014*	0,007	0,014*	0,007
<i>Levensloopkenmerken</i>								
Gehuwd (geweest)					-0,019	0,011	-0,019	0,011
Kinderen < 16 jaar					0,000	0,008	-0,001	0,008
<i>Politieke gebeurtenissen</i>								
Na Europese Akte							-0,018	0,019
Na val IJzeren Gordijn							0,058**	0,021
Na Verdrag van Maastricht							-0,065***	0,021
Rond verkiezingen								
Europees parlement							0,048**	0,020
<i>Macro-economische situatie</i>								
Groei werkloosheid							-0,005	0,007
Groei inflatie							0,006	0,005
Groei handelsopbrengsten							-0,009***	0,002
Variantie op jaarniveau	0,002*	0,001	0,002*	0,001	0,002*	0,001	0,000	0,000
Variantie op individueel niveau	0,241***	0,002	0,234***	0,002	0,234***	0,002	0,234***	0,002
-2 Loglikelihood	30.259,500		29.624,230		29.620,610		29.598,790	

* = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$; *** = $p < 0,001$.

BRON: Eurobarometer Trendbestand 1973-2004, 2006; $N = 21.366$

geworden na het Verdrag van Maastricht in 1992. Blijkbaar heeft pas de feitelijke implementatie van de reeds in 1986 overeengekomen politieke integratie op Europees niveau ertoe geleid dat houdingen ten opzichte van de Europese Unie negatiever geworden zijn. H4 wordt niet ondersteund, omdat de houding ten opzichte van de Europese Unie juist positiever, en niet negatiever geworden is na de val van het IJzeren Gordijn in 1989. Wellicht heeft de hereniging van Oost- en West-Europa juist een gevoel van verbroedering en toegenomen Europese eenheid tot gevolg gehad, hetgeen het positiever worden van de houding ten opzichte van de Europese Unie na deze gebeurtenis zou verklaren. Uit model D blijkt verder dat verkiezingen voor het Europees Parlement effect hebben op de mate van steun voor de Europese Unie: in jaren waarin dergelijke verkiezingen plaatsvonden uiten mensen zich positiever in hun houdingen ten opzichte van de Europese Unie dan in jaren zonder verkiezingen voor het Europees Parlement. H5 vindt op grond van onze resultaten dan ook ondersteuning. Dit impliceert dat de aandacht die de Europese Unie in deze periodes krijgt in de politiek en in de media een gunstige invloed heeft op de mate waarin mensen steun uiten voor de Europese Unie.

We zien dat de groei van de werkloosheid en de inflatie ten opzichte van één jaar eerder geen effect heeft op de houding ten opzichte van de Europese Unie. Als het om deze twee indicatoren gaat laten mensen zich bij de vorming van hun houding ten opzichte van de Europese Unie blijkbaar niet leiden door veranderingen in de macro-economische situatie. Anders is dit voor de invloed van de groei van de opbrengsten uit handel met andere lidstaten van de Europese Unie ten opzichte van één jaar eerder. In tegenspraak met onze verwachtingen blijken mensen minder positief te zijn ten opzichte van de Europese Unie naarmate de opbrengsten uit handel met andere EU-lidstaten sterker toegenomen zijn ten opzichte van het jaar ervoor. H6a, H6b en H6c worden alle drie niet ondersteund. Overigens zien we dat de variantie in houdingen ten opzichte van de Europese Unie op jaarniveau in onze modellen vrijwel volledig verklaard wordt door de door ons onderscheiden predictoren, maar dat de variantie op individueel niveau amper afneemt. Blijkbaar zijn individuele verschillen in houdingen ten opzichte van de Europese Unie moeilijk te duiden middels sociale achtergrondkenmerken en contextkenmerken zoals wij die in onze analyses opgenomen hebben.

Voor de analyses waarvan in tabel 2 de resultaten weergegeven zijn hebben we dezelfde regressiemodellen geschat als voor de analyses die in tabel 1 behandeld zijn. Het verschil is dat we nu niet het al dan niet meegemaakt hebben van de Tweede Wereldoorlog, maar de opbrengsten uit handel met andere lidstaten van de Europese Unie op 12-jarige leeftijd als cohortkenmerk gehanteerd hebben. Opnieuw blijkt uit model A dat er slechts in beperkte mate variantie op jaarniveau aanwezig is, terwijl er op individueel niveau wel sprake van vrij sterke variantie in houdingen ten opzichte van de Europese Unie blijkt te zijn. In model B van tabel 2 zien we dat, zelfs wanneer we rekening houden met sociale achtergrondkenmerken, een significant positief effect van dit cohortkenmerk op de houding ten opzichte van de Europese Unie gevonden wordt. Blijkbaar uiten mensen meer steun voor de Europese Unie naarmate de opbrengsten uit handel met andere lidstaten van de Europese Unie op 12-jarige leeftijd hoger waren. In model C en model D zien we dat controle voor levensloop- en periodekenmerken hier niets aan afdoet. Onze conclusie is dan ook dat de handelsopbrengsten op 12-jarige leeftijd, ongeacht de

Tabel 2: Resultaten van multiniveau-analyses voor de invloed van cohortkenmerken, sociale achtergrondkenmerken, levensloopkenmerken en periodekenmerken op de mate van steun voor de Europese Unie; opbrengsten uit handel met andere EU-lidstaten op 12-jarige leeftijd als cohortkenmerk

	Model A		Model B		Model C		Model D	
	B	S.E.	B	S.E.	B	S.E.	B	S.E.
Intercept	1,810***	0,013	1,591***	0,026	1,608***	0,028	1,633***	0,030
<i>Cohortkenmerk</i>								
Handelsopbrengsten bij 12 jaar			0,001***	0,000	0,001***	0,000	0,001***	0,000
<i>Sociale achtergrondkenmerken</i>								
Urbanisatiegraad			0,004	0,003	0,003	0,003	0,004	0,003
Grensprovincie			0,024**	0,010	0,025**	0,010	0,025**	0,010
Opleidingsniveau			0,009***	0,002	0,009***	0,002	0,009***	0,002
Beroepsstatus			0,013***	0,004	0,013***	0,004	0,013***	0,004
Niet werkend			0,040*	0,018	0,042**	0,018	0,042**	0,018
Inkomen			0,010***	0,002	0,011***	0,002	0,011***	0,002
Werkzaam als boer			0,012	0,061	0,014	0,061	0,014	0,061
Religieus			0,034***	0,010	0,035***	0,010	0,035***	0,010
Vrouw			0,036***	0,011	0,039***	0,011	0,038***	0,011
<i>Levensloopkenmerken</i>								
Gehuwd (geweest)					-0,019	0,014	-0,018	0,014
Kinderen < 16 jaar					-0,007	0,012	-0,006	0,012
<i>Politieke gebeurtenissen</i>								
Na Europese Akte							-0,012	0,026
Na val IJzeren Gordijn							0,057**	0,025
Na Verdrag van Maastricht							-0,062**	0,025
Rond verkiezingen								
Europees parlement							0,075***	0,023
<i>Macro-economische situatie</i>								
Groei werkloosheid							0,003	0,011
Groei inflatie							0,007	0,007
Groei handelsopbrengsten							-0,011***	0,002
Variantie op jaarniveau	0,002*	0,001	0,002*	0,001	0,002*	0,001	0,000	0,000
Variantie op individueel niveau	0,205***	0,003	0,201***	0,003	0,201***	0,003	0,201***	0,003
-2 Loglikelihood	10.492,510		10.352,540		10.349,610		10.331,350	

* = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$; *** = $p < 0,001$.

BRON: Eurobarometer Trendbestand 1973-2004, 2006; $N = 8.363$

leeftijd van mensen en het moment van ondervraging, een positieve invloed hebben op de attitude ten opzichte van de Europese Unie. H2, waarin we stelden dat de houding ten opzichte van de Europese Unie negatiever is naarmate er tijdens de socialisatiefase minder opbrengsten uit handel met andere lidstaten van de Europese Unie waren, kan op basis van onze resultaten dan ook niet weerlegd worden. De overige parameters uit tabel 2 verschillen amper van dezelfde parameters in tabel 1 en leveren met betrekking tot de hypothesetoetsing dan ook geen verschillende resultaten op.

5. Conclusies en discussie

De eerste onderzoeksvraag van deze studie luidt als volgt: *In hoeverre zijn houdingen van Nederlanders ten opzichte van de Europese Unie veranderd sinds de jaren zeventig?* We concluderen dat houdingen van Nederlanders ten opzichte van de Europese Unie daadwerkelijk veranderd zijn sinds de jaren zeventig. In de jaren zeventig werden Nederlanders positiever in hun houding ten opzichte van de Europese eenwording. In de jaren tachtig bleven attitudes ten opzichte van de Europese Unie vrij stabiel. Aan het eind van de jaren tachtig nam de steun voor de Europese Unie sterk toe: bijna 90 procent van de Nederlanders beschouwde in deze periode het Nederlandse lidmaatschap van de Europese Unie als een goede zaak. De jaren negentig en het begin van de 21e eeuw worden gekenmerkt door het negatiever worden van houdingen ten opzichte van de Europese Unie: in 2004 vond nog 'slechts' 70 procent van de Nederlanders het Nederlandse lidmaatschap van de Europese Unie een goede zaak. Daarbij komt dat het percentage van de Nederlandse bevolking dat het Nederlandse lidmaatschap een slechte zaak vindt sinds het begin van de jaren negentig verdubbeld is ten opzichte van de jaren zeventig en tachtig tot ruim 10 procent in 2004. Niet alleen zijn Nederlanders sinds het begin van de jaren negentig minder positief over de Europese Unie, ook is er sprake van afnemende consensus over de Europese Unie: hoewel er nog steeds een meerderheid steun uit voor het Nederlandse lidmaatschap van de Europese Unie is deze meerderheid bij lange na niet meer zo groot als aan het eind van de jaren tachtig.

Nu we door de beantwoording van de eerste onderzoeksvraag vastgesteld hebben dat houdingen van Nederlanders ten opzichte van de Europese Unie inderdaad veranderd zijn sinds de jaren zeventig gaan we na hoe we deze veranderingen kunnen verklaren. Hiertoe beantwoorden we onze tweede onderzoeksvraag, die als volgt luidt: *In welke mate worden veranderingen in houdingen van Nederlanders ten opzichte van de Europese Unie verklaard door cohort-, periode- en leeftijdeffecten?* We stellen vast dat de door ons onderscheiden cohorteffecten geen verklaring kunnen bieden voor de in de beantwoording van de eerste onderzoeksvraag omschreven trend van negatiever wordende houdingen ten opzichte van de Europese Unie. Immers, we hebben gezien dat mensen die de Tweede Wereldoorlog meegemaakt hebben in hun houding ten opzichte van de Europese Unie negatiever zijn dan mensen die deze oorlog niet meegemaakt hebben. Generatievervanging zou dus wel kunnen verklaren waarom houdingen ten opzichte van de Europese Unie in de jaren zeventig positiever geworden zijn, maar niet waarom er sinds

de jaren negentig een negatieve trend te zien is. Ook veranderingen in de opbrengsten uit handel met andere lidstaten tijdens de socialisatiefase bieden weliswaar een verklaring voor het positiever worden van houdingen ten opzichte van de Europese Unie in de jaren zeventig, maar niet voor het negatiever worden van houdingen ten opzichte van de Europese Unie in de jaren negentig. We concluderen dan ook dat de door ons onderscheiden cohorteffecten slechts in zeer beperkte mate een verklaring kunnen bieden voor veranderingen in houdingen ten opzichte van de Europese Unie.

Periode-effecten blijken op basis van deze studie wél in staat om een verklaring te bieden voor een gedeelte van de veranderingen in houdingen ten opzichte van de Europese Unie die we aangetroffen hebben. Met name de rol van het Verdrag van Maastricht springt in het oog: in de periode rond dit verdrag zijn houdingen ten opzichte van de Europese Unie negatiever geworden. Dit lijkt geen toeval te zijn: uitgerekend met dit verdrag werd verregaande overdracht van politieke bevoegdheden aan de Europese Unie in werking gesteld, met een sterke toename van regelgeving vanuit de Europese Unie tot gevolg. Met andere woorden: de omslag in de houdingen ten opzichte van de Europese Unie zoals we die in deze studie waargenomen hebben blijkt vrijwel precies samen te vallen met de verschuiving van Europese integratie op economisch gebied naar Europese integratie op politiek gebied. Verder is de invloed van de val van het IJzeren Gordijn opvallend: na deze gebeurtenis zijn houdingen van Nederlanders ten opzichte van de Europese Unie positiever geworden. Waar cohorteffecten niet in staat bleken om een verklaring te bieden voor het negatiever worden van houdingen ten opzichte van de Europese Unie sinds de jaren negentig kunnen periode-effecten deze ontwikkeling wel enigszins verklaren. Leeftijdeffecten blijken tot slot niet in staat om een verklaring te bieden voor veranderingen in houdingen ten opzichte van de Europese Unie.

Nu we op al onze onderzoeksvragen een antwoord geformuleerd hebben zullen we kort bespreken wat de belangrijkste algemene conclusies zijn die uit deze antwoorden naar voren komen. Allereerst zien we dat er reeds sinds het begin van de jaren negentig sprake is van negatiever wordende houdingen ten opzichte van de Europese Unie. We hebben hier dan ook niet te maken met een nieuw fenomeen: de dalende steun voor de Europese Unie in Nederland is niet iets van de laatste jaren, maar is reeds ongeveer 15 jaar een feit. De verbazing in binnen- en buitenland na het negatieve oordeel over de Europese Grondwet in 2005 is dan ook misplaatst: aan het verwerpen van deze grondwet ging een proces van negatiever wordende houdingen ten opzichte van de Europese Unie vooraf. Wanneer we kijken naar de oorzaken voor het negatiever worden van de houdingen ten opzichte van de Europese Unie blijkt dat het aannemelijk is dat met name de overgang van economische naar politieke integratie op Europees gebied aan het begin van de jaren negentig gemaakt heeft dat houdingen ten opzichte van de Europese Unie veranderd zijn. Vermoedelijk heeft de regelverdichting en de toenemende overheidsbemoeienis weerstand opgeroepen bij zowel Nederlandse burgers als Nederlandse politieke partijen. Cohortvervanging en ervaringen bij het ouder worden spelen nauwelijks een rol bij de veranderingen van attitudes ten opzichte van de Europese Unie. Dit heeft belangrijke implicaties: attitudeveranderingen op dit gebied zijn blijkbaar niet het gevolg van (in elk geval op de korte termijn) moeilijk controleerbare verschijnselen, zoals waardenverandering door cohort-

vervanging, maar veeleer van politieke gebeurtenissen en ontwikkelingen die beheersbaar zijn door nationale en Europese overheden.

We besluiten deze studie met een bespreking van enkele punten waarop vervolgonderzoek vooruitgang zou kunnen boeken ten opzichte van ons onderzoek. Een eerste punt van discussie heeft niet zozeer betrekking op tekortkomingen van deze studie, maar meer op een algemeen probleem dat optreedt in onderzoeken waarin periode-, cohort- en leeftijdeffecten centraal staan. Om te beginnen is bij de toetsing van hypothesen met betrekking tot dergelijke effecten extra voorzichtigheid geboden wanneer deze hypothesen ondersteuning vinden. Wanneer we bijvoorbeeld vaststellen dat mensen na het jaar 1992 negatiever ten opzichte van de Europese Unie zijn dan ervoor dan houdt dit in dat in feite alle gebeurtenissen in 1992 hiervan de oorzaak kunnen zijn; het Verdrag van Maastricht is van al deze gebeurtenissen slechts de theoretisch meest waarschijnlijke. Omdat nooit alle gebeurtenissen en ontwikkelingen in alle geboorte- en meetjaren, en niet alle gebeurtenissen tijdens de levensloop, gemodelleerd kunnen worden is het, wanneer hypothesen ondersteuning vinden, noodzakelijk om voorzichtig te zijn bij het doen van uitspraken over de geldigheid van de theoretische redenering die aan de in deze hypothese uitgesproken verwachting ten grondslag ligt. Daarbij komt dat een volledig inhoudelijke invulling van geboortecohort, leeftijd en periode van ondervraging onmogelijk is, hetgeen tot gevolg heeft dat controle voor leeftijdkenmerken niet betekent dat voor *alle* mogelijke leeftijdeffecten gecontroleerd wordt. Het is met andere woorden bijvoorbeeld nooit helemaal zeker of gevonden cohorteffecten in feite niet leeftijdeffecten zijn (namelijk, effecten van die levensloopaspecten waar niet inhoudelijk rekening mee gehouden is). Daarbij komt dat de operationalisering van levensloopkenmerken in deze studie gebreken vertoont. Immers, we beschikken slechts over gegevens omtrent kinderen jonger dan 16 jaar, terwijl ook het hebben van oudere kinderen van invloed zou kunnen zijn op houdingen ten opzichte van de Europese Unie. Dit alles maakt dat conclusies van studies waarin periode-, cohort- en leeftijdeffecten centraal staan voorzichtig behandeld moeten worden. Het is immers onvermijdelijk dat er over de betrouwbaarheid van de gevonden effecten altijd enige onzekerheid zal bestaan.

Voorts is het opmerkelijk dat we er, evenals onderzoekers in eerdere studies, niet in slagen om een groot deel van de variantie in houdingen ten opzichte van de Europese Unie te verklaren. Een duidelijke verklaring hebben we hier niet voor. Mogelijk laten houdingen ten opzichte van de Europese Unie zich niet voorspellen door sociale achtergrondkenmerken en cohort-, leeftijd- en periode-effecten. Verder zou ook de uiterst scheve verdeling van de afhankelijke variabele bij kunnen dragen aan het lage percentage verklaarde variantie. Een andere optie is dat houdingen ten opzichte van de Europese Unie vrij 'vluchtig' zijn, en vooral door de 'waan van de dag' beïnvloed worden. Een plausibele verklaring is dat de Europese Unie nog steeds niet leeft onder de bevolking, hetgeen tot uiting komt in de lage opkomstpercentages voor de verkiezingen voor het Europees Parlement. Het feit dat periode-effecten wel invloed blijken te hebben op houdingen ten opzichte van de Europese Unie geeft aanleiding de rol van de media in analyses te betrekken. We nodigen andere onderzoekers dan ook uit om in vervolgonderzoek de rol van de media nader te bestuderen, bijvoorbeeld door het uitvoeren van inhoudsanalyses.

Noten

1. De auteurs zijn verbonden aan de sectie sociologie van de Radboud Universiteit Nijmegen; Tim Huijts als junioronderzoeker en Nan Dirk de Graaf als hoogleraar. Dit artikel is gebaseerd op de afstudeerscriptie van de eerste auteur. Correspondentie richten aan drs. T.H.M. Huijts, Sectie Sociologie, Radboud Universiteit Nijmegen, Postbus 9104, 6500 HE Nijmegen. E-mail: t.huijts@maw.ru.nl.
2. Multinomiaal logistische regressie-analyses wezen verder uit dat er geen aanleiding is om aan te nemen dat er sprake is van niet-lineariteit. We zullen de resultaten van deze analyses dan ook niet presenteren.
3. Een andere mogelijkheid was om naast meetjaren ook geboortecohorten als apart analyseniveau te onderscheiden. Mogelijk zijn individuen niet alleen geclusterd binnen meetjaren, maar ook binnen geboortecohorten. Vanwege de complexe relatie tussen geboortecohorten en meetjaren, en de uiterst ingewikkelde cross-classifiedstructuur die het onderscheiden van beide analyseniveaus daardoor met zich mee zou brengen, hebben we echter besloten hier in onze analyses van af te zien.

Literatuur

- Anderson, C.J. & Reichert, M.S. (1996). Economic benefits and support for membership in the E.U.: A cross-national analysis. *Journal of Public Policy*, 15, 231-249.
- Bosch, A. & Newton, K. (1995). Economic calculus or familiarity breeds content? In O. Niedermayer & R. Sinnott (red.), *Public opinion and internationalized governance* (pp. 73-104). Oxford: Oxford University Press.
- Buch, R. & Hansen, K.M. (2002). The Danes and Europe: From EC 1972 to Euro 2000 – Elections, referendums and attitudes. *Scandinavian Political Studies*, 25, 1-26.
- CBS (2006). <http://statline.cbs.nl>.
- Dalton, R.J. & Eichenberg, R.C. (1993). A people's Europe. Citizen support for the 1992 project and beyond. In D.L. Smith & J.L. Ray (red.), *The 1992 project and the future of integration in Europe* (pp. 73-91). Londen: Sharpe.
- Deflem, M. & Pempel, F.C. (1996). The myth of postnational identity: Popular support for European unification. *Social Forces*, 75, 119-143.
- Duchesne, S. & Frogner, A.P. (1995). Is there a European identity? In O. Niedermayer & R. Sinnott (red.), *Public opinion and internationalized governance* (pp. 193-226). Oxford: Oxford University Press.
- Gabel, M.J. (1998a). Economic integration and mass politics: Market liberalization and public attitudes in the European Union. *American Journal of Political Science*, 42, 936-953.
- Gabel, M. (1998b). Public support for European integration: An empirical test of five theories. *The Journal of Politics*, 60, 333-354.
- Gabel, M. & Palmer, H.D. (1995). Understanding variation in public support for European integration. *European Journal of Political Research*, 27, 3-19.
- Glenn, N.D. (1977). *Cohort analysis*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Graaf, N.D. de (1999). Event history data and making a history out of cross-sectional data. *Quality & Quantity*, 33, 261-276.
- Hewstone, M. (1986). *Understanding attitudes to the European Community. A social-psychological study in four member states*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Inglehart, R. (1977). *The silent revolution. Changing values and political styles among western publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1990). *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. & Reif, K. (1991). Analyzing trends in West European opinion: the role of the Eurobarometer Surveys. In K. Reif & R. Inglehart (red.), *Eurobarometer: The dynamics of European public opinion* (pp. 1-26). Londen: Macmillan.
- Kaase, M. & Newton, K. (1995). *Beliefs in government*. Oxford: Oxford University Press.
- Kapteyn, P. (1996). *The stateless market. The European dilemma of integration and civilization*. Londen: Routledge.
- Kuechler, M. (1991). The dynamics of mass political support in Western Europe: Methodological problems and preliminary findings. In K. Reif & R. Inglehart (red.), *Eurobarometer: The dynamics of European public opinion* (pp. 275-293). Londen: Macmillan.
- Mahler, V.A., Taylor, B.J. & Wozniak, J.R. (2000). Economics and public support for the European Union: An analysis at the national, regional and individual levels. *Polity*, 32, 429-453.
- Martinotti, G. & Stefanizzi, S. (1995). Europeans and the nation state. In O. Niedermayer & R. Sinnott (red.), *Public opinion and internationalized governance* (pp. 163-189). Oxford: Oxford University Press.
- Mikkeli, H. (1998). *Europe as an idea and an identity*. Londen: Macmillan.
- Niedermayer, O. (1991). Public opinion about the European parliament. In K. Reif & R. Inglehart (red.), *Eurobarometer: The dynamics of European public opinion* (pp. 27-44). Londen: Macmillan.
- Niedermayer, O. (1995). Trends and contrasts. In O. Niedermayer & R. Sinnott (red.), *Public opinion and internationalized governance* (pp. 53-72). Oxford: Oxford University Press.
- Noël, E. (1991). The political prospects for Europe in the wake of the single European act: a response to public expectations. In K. Reif & R. Inglehart (red.), *Eurobarometer: The dynamics of European public opinion* (pp. 57-63). Londen: Macmillan.
- OECD (2006). <http://www.oecd.org>.
- Schmitt, H. & Scholz, E. (2005). *The Mannheim Eurobarometer Trend File 1970-2002*.
- Taggart, P. (1998). A touchstone of dissent: Euroscepticism in contemporary Western European party systems. *European Journal of Political Research*, 33, 363 -388.
- Wessels, B. (1995). Development of public support: Diffusion or demographic replacement? In O. Niedermayer & R. Sinnott (red.), *Public opinion and internationalized governance* (pp. 105-136). Oxford: Oxford University Press.